

Naime, bogatstvom sadržaja on umnogome prevazilazi početne namere priređivača i nesumnjivo je da će ga u svom radu koristiti i profesionalni istraživači istorije srpskog narodu u Bosni i Hercegovini. Ovo tim pre što za razliku od postojećih zbirki istorijskih izvora (koje se po pravilu odnose na neku užu temu iz istorije Bosne i Hercegovine), ovu zbirku istorijskih izvora odlikuje prvenstveno to što ona pruža relativno celovit uvid u političku, društvenu, ekonomsku i kulturnu istoriju srpskog naroda u ovim pokrajinama tokom austrougarske uprave. Reč je o onom, danas neretko zaboravljenom, idealu „totalne istorije“ kome su težili neki od najumnijih srpskih istoričara s kraja 20. stoleća, poput Milorada Ekmečića, Sime Ćirkovića, Andreja Mitrovića ili Ćedomira Popova.

Recimo još i to da je svakako šteta što je publikacija objavljena u tiražu od svega sto (100) primeraka (taman toliko da dospe u fondove značajnijih biblioteka u regionu). Međutim, dobra je okolnost što je njegova elektronska verzija dostupna u slobodnom pristupu na službenoj veb-stranici Filozofskog fakulteta u Banjoj Luci. Naposletku, trud i znanje koje su Borivoje Milošević, Radovan Subić i Sandra Lukić uložili u ovu uzorno priređenu zbirku istorijskih izvora nesumnjivo zaslužuje svako poštovanje.

Mihael Antolović

Davor Marijan, HRVATSKA U JUGOSLAVIJI 1980-IH: LAŽNA SVIJEST I SVJESNA LAŽ, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2024, 471.

Još pre dve i po decenije, svojim predanim istraživačkim radom na istraživanju istorije Jugoslovenske narodne armije i ratova devedesetih godina, Davor Marijan je privukao pažnju stručne javnosti. I to ne samo u Hrvatskoj, već i na širem prostoru bivše Jugoslavije. Takvih radova, zasnovanih na originalnoj istorijskoj građi je nedostajalo za valjano promišljanje događaja, kojih smo svi bili svedoci. I što je najvažnije, ta njegova istraživanja zasnovana na arhivskoj građi ostala su potpuno referentna i posle protoka vremena i pojave nekih novih istorijskih izvora.

U proteklim godinama, kolega Marijan se posvetio istraživanju partijske građe Saveza komunista Socijalističke Republike Hrvatske (SKH), koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu. Reč je o gotovo nepreglednoj količini građe Centralnog komiteta SKH, kao i nekim pobočnim organizacijama. Takođe, i građi Pred-

sedništva Socijalističke Republike Hrvatske. Marijan se usredsredio da istražujući ovu građu, javnosti ponudi odgovore na odnose u Savezu komunista kao i u Jugoslaviji u vremenu posle Titove smrti 1980. godine pa sve do krvavog raspada SFR Jugoslavije 1991.

Naime, ovaj period u mnogim studijama i kod mnogih autora srednje ili starije generacije, slikan je, mahom kroz teme koje su svedočile da je to bio period nekakvog zlatnog doba SFR Jugoslavije, fokusirajući se na kulturne, muzičke, svakodnevno-potrošačke ili slične teme. Reklo bi se, kroz nostalgичni prizvuk žala za mladošću i lepim vremenima. U takvoj šarmantnoj i bezbrižnoj predstavi jugoslovenskih osamdesetih izmicala je istraživačka slika istorije političkih odnosa u Jugoslaviji tog vremena. Da se sve nije završilo tragično, slomom države, ratovima i desetinama hiljada izgubljenih života, možda bi to bila i adekvatna slika. Ovako, da bi razumeli jugoslovenski „polom“ devedesetih godina, potrebno je istraživanje političke istorije Jugoslavije i njenih federalnih jedinica u periodu osamdesetih, posle odlaska Tita sa istorijske scene. Ali i sedamdesetih godina, u kojima su pojedini procesi započeli.

Na ovaj način na hrvatskoj naučnoj sceni progovorio je dr Nikica Barić 2019. godine svojom monografijom o Splitu u osamdesetim godinama, ukazujući na političku istoriju, društvene i ekonomske odnose u tom gradu, koja je dala u suštini realnu sliku te epohe presečenu kroz događaje i društvene tokove u jednom gradu.

Ova studija Davora Marijana je korak dalje u sagledavanju te decenije kroz prizmu političkih odnosa u SR Hrvatskoj, ali i SFR Jugoslaviji u celini.

Kao što smo i napomenuli, ova studija pisana je na bazi voluminozne građe partijskih i državnih organa SR Hrvatske. Iako već duže vremena dostupna u Hrvatskom državnom arhivu i korišćena parcijalno od pojedinih autora, ona kao da je čekala predanog istraživača u liku Davora Marijana, koji će kao i svoje ranije istraživačke teme obuhvatiti detaljnim pregledom i analizom, i koja je sada pred čitaocima u koricama napred naslovljene monografije.

Istorija socijalističke Jugoslavije (i u njoj – Hrvatske) ne može se razumeti bez analize partijske građe – Saveta komunista. Isprepletanost državnih i partijskih organa, koja se ogledala u značajnom broju političara („partijskih radnika“) koji su prelazili sa jedne na drugu dužnost između partije, republičkih organa ili paradržavnih

organizacija, a potom i izmeštenost centara odlučivanja u partijske forume, upravo nameće ovakav istraživački pristup. Takođe, i zbog odnosa proklamovanog i realnog u tadašnjem društvu. Proklamovanog na bezbrojnim sednicama partijskih komiteta, komisija, plenuma i realnog života koji je donosio raskorak u društvenim odnosima, ekonomiji, medijima i drugim aspektima svakodnevice osamdesetih.

Kolega Marijan je ovu sudiju pisao kombinacijom tematskog i hronološkog pristupa, obrađujući u pojedinim poglavljima posebna pitanja. On je vrlo detaljno rastumačio strukturu partije i države u pomenutoj epohi, dajući pregled organizacije Saveza komunista i njegovih satelitskih organizacija (Socijalistički savez radnog naroda, potom – sindikata, omladinske ili boračke organizacije) kao i pregled republičkih i saveznih državnih organa. Za neke od nas to je bilo podsećanje na pomenute godine i ličnosti za koje smo čuli u večernjim TV dnevnicima. Ili „obnavljanje gradiva“ o organizaciji države u kojoj smo živeli. Za mlađe generacija to je vrlo važan sadržaj da bi razumeli kontekst odnosa. Uz objašnjenje svake od pojedinih organizacija partije ili države, dr Marijan je davao i pregled ličnosti koje su bile u vodećim strukturama. Ovo je posebno važno za razumevanje, jer se uočava da pojedini funkcioneri fluktuiraju između partijskih i državnih funkcija.

Takođe, kolega Marijan ukazuje na specifičan partijsko-politički rečnik tog vremena. Mnogim mlađim istraživačima taj jezik može biti nerazumljiv u suštini, ponekad i merilo komunističke hipokrizije. Međutim, jezik Saveza komunista je jedna od glavnih osobenosti te epohe u kojem se prepliću, nedostižni ciljevi ili zamagljivanje problema, ali i skrivene poruke, skrivena kritika ili polemika između pojedinaca ili čitavih rukovodstava.

U poglavljima ove monografije, kolega Davor Marijan se pozabavio međusobnim odnosima unutar partijskih i državnih struktura SR Hrvatske, odnosima sa saveznom državom („federacijom“), pitanjima raspodele političke moći, uključujući tu i takozvani „nacionalni ključ“, ličnim odnosima pojedinih funkcionera... Ali takođe i slikom društvene stvarnosti: neprijateljima samoupravnog socijalizama, pojavom pojma „krizna stanja“ posle događaja na Kosovu 1981. godine, narastajućom pojavom disidenstva, pitanjem odnosa intelektualaca prema partiji i vlastima, takozvanom „idejnom borbom“, tadašnjim medijima, ekonomskim pitanjima, „stabilizacijom“ i drugim karakteristikama političkog života u Jugoslaviji 1980-ih.

Ovde ćemo ukazati na neke od nama upečatljivih Marijanovih tumačenja koji ovu monografiju čine osobitim štivom.

Partijsko shvatanje demokratije je bio spoj samoupravljanja i diktature, što je kako navodi Marijan bio briljantan spoj apsurdnosti jugoslovenske zbilje. Zbog toga se u suštini jugoslovenski politički sistem mogao razumeti samo analizom prakse, a ne proklamovanih pojmova, kakvi su ustav ili drugi propisi. „Od ustava i zakona veću političku težinu imale su kongresne rezolucije, a nakon njih zaključci i stajališta centralnih komiteta. Za Titova života najveću političku, a time i „pravnu“ težinu imali su njegovi govori i povremena pisma partijskom članstvu, ali i običnim građanima.“ Marijan prenosi, donekle duhovito, mada tačno objašnjenje Dušana Bilandžića gde „akteri političkih borbi jedno misle, drugo govore a treće čine.“ Ili što bi rekao Marijan „laž, prevara i teror“ bili su temelji i konstanta „vlasti Partije“. U suštini „partija“ je bila suština i izvor političke vlasti. Kako u Titovoj Jugoslaviji, tako i u SR Hrvatskoj. I ona je ostvarivala vlast direktno ili kroz transmisije: društveno-političke organizacije (napred pomenute satelitske organizacije) ili društveno političke zajednice (od mesnih zajednica do savezne države).

Partija je svoje protivnike bez obzira na razlike smatrala neprijateljima. Marijan je ovde dao presek političkih protivnika, a kako su ih sistematizovali i Partija i Službe državne bezbednosti: kler, emigracija, nacionalisti, anarholiberali, liberali, birokratsko-etatiističke pristalice. Sa njima nije bilo nikakvog dijaloga, pa se ovim grupama i pojedincima aktivno bavila Služba, označavajući ih kao „unutrašnje neprijatelje“. Posezalo i za zabranama, najviše u domenu književnosti i literature, tribina ili predavanja i progonom pojedinaca sa univerziteta ili radnih mesta u drugim organizacijama. Ali i kroz uvođenje prekršaja – verbalnog delikta, koji je definisao sada već čuveni član 133 krivičnog zakona SFRJ, i koji je mnoge neoprezne odveo na kraće ili duže zatvorske kazne. Takođe, umesto navodno nepostojeće cenzure u društvu i medijima, javlja se autocenzura kao svojevrсна, ali pogubna, brana od eventualnih kazni za nepoćudno mišljenje. Kako navodi autor „Cenzura i delikt mišljenja bili su zapravo oruđa diktature proletarijata“.

Ako je represija bila druga strana novčića borbe protiv unutrašnjih neprijatelja, takozvana „idejna borba“ Saveza komunista je bila njena prva strana. Mnoge sednice i konferencije su tokom osamdesetih bile posvećene „idejno-teorijskom radu i idejno-političkom osposoblja-

vanju“ za suprotstavljanje partijskih kadrova ovakvim pojavama. U domenu ove borbe, partijska rukovodstva SR Srbije i SR Hrvatske su organizovala veći broj zajedničkih sastanaka, ali se na njima uočavaju razlike u tumačenju pojedinih pojava. Posebnu pažnju izazvala je „Bela knjiga“ u uredništvu tada možda vodećeg ideologa SKH Stipe Šuvara, koja je dala pregled različitih i po vlast negativnih tendencija, mahom u književnosti, medijima i društveno-humanističkim naukama. Kako navodi Davor Marijan, „golema većina spomenutih autora bila je iz Srbije, odnosno Beograda. Iz Hrvatske ih je navedeno tek nekoliko“. Tako je „Bela knjiga“ kako kaže Marijan „dodatno naglasila idejne nesporazume između SKH i SK Srbije.“

Takođe, značajno je Marijanovo tumačenje Titove postavke svog nasledstva, da rukovodstva budu organizovana kolektivno, od po moći jednakih učesnika i sa ograničavanjem mandata na kratak period. I to u dve institucije: predsedništvu SFRJ sa devet i predsedništvu CK SKJ sa čak 23 člana. Sistem zamišljen da bi se onemogućila pojava nekakvog Titovog nasledstva, bez obzira na formalna objašnjenja da je ovaj sistem demokratski i omogućava veću participaciju rukovodilaca. Ovo će uskoro postati problem za funkcionisanje pojedinih elemenata vlasti ili partijskih foruma, pa se moralo naći rešenje i izaći iz tog začaranog kruga Titovih uputstava za vreme posle njega. „Već tada, u veljači 1981, u Sloveniji su odstupili od općeg trenda jer su dopuštali opciju obnavljanja mandata,“ objašnjava Marijan.

Ovaj proces je sa druge strane dovodio i jačao grupaciju političkih profesionalaca („funkcionera“) koji su se kretali sa jedne na drugu partijsku ili državnu dužnost. Povratak na neku od ranijih funkcija, na primer u privredi ili nekoj instituciji, smatrao se za degradaciju. Marijan takođe ukazuje na otpor starijih kadrova da prepuste svoja mesta mlađim kadrovima, ali i ukazuje na postepenu generacijsku smenu političara u Hrvatskoj, Srbiji ili na saveznom nivou. Štaviše, ta partijska struktura funkcionera je postala neka vrsta socijalističke (komunističke) buržoazije, jer se kod nje generisala ne samo društvena moć već i finansij-ska, a čiji se naslednici i danas nalaze na istaknutim mestima u društvenom životu na celom prostoru bivše Jugoslavije.

Na političke probleme se od prvih meseci posle Titove smrti maja 1980, počela da nadovezuje ekonomska kriza koja je vrlo brzo zahvatila posttitovsku Jugoslaviju. Pitanja ekonomije koja je zbog njene neučinkovitosti vodila u proces „ekonomske stabilizacije“ postala su jedna od

dominantnih tema u društvu i na partijskim forumima. Iako je bilo naznaka 1978–1979. godine da se ide prema krizi, zbog Tita se to pitanje nije otvaralo. Međutim, posle njegovog odlaska sa scene, stanje je postalo očigledno. Dinar je devalviran, započelo se sa intenzivnijim izvozom, ali ciljevi ekonomske reforme su bili nerealno postavljeni. Očekivalo se rešenje, ali do njega nije bilo lako doći. „Anti-inflacijski program donesen je u lipnju 1982. kao prvi dio Dugoročnoga programa ekonomske stabilizacije, s orijentacijom da se troši samo ono što je zarađeno, učinkovitije posluje, poštuju ekonomske zakonitosti, a društvo i gospodarstvo racionalnije ponašaju.“ Ipak, Marijan navodi da su očekivanja bila velika, ali da do poboljšanja nije dolazilo: „Dio medija nije skrivao razočaranje što 12. kongres (SKJ, održan 1982) nije brzo riješio probleme u društvu, a to je utjecalo na porast pesimizma, kritike i nepovjerenja u Savez komunista, čega nisu bila pošteđena ni rukovodstva i funkcionari.“

Generalno problem je bio u činjenici „da je socijalistička ekonomija nekonkurentna zbog temeljnih političkih postavki sustava“. Takođe, uz sprovođenje stabilizacije, pojavilo se i pitanje servisiranja inostranih dugova. „Sa 2 milijarde i 350 milijuna dolara u 1970. inozemni dug Jugoslavije narastao je do 1981. na 21 milijardu i 95 milijuna dolara.“ Navodi Marijan i dodaje „U nekontroliranom zaduživanju u 70-ima Hrvatska je prednjačila i po glavi stanovnika bila na prvome mjestu.“ Konačno, „Reprogramiranjem i odgađanjem otplate dugova uz pomoć MMF-a spriječen je bankrot Jugoslavije“.

Već od 1983, započela je praksa „stezanja kaiša“ u domenu potrošnje i pokušaji za pojačavanje izvozne proizvodnje. Stabilizacija je uključivala mere: za gorivo su uvedeni bonovi, uvedene su restrikcije u korišćenju električne energije, pa je tako i trajanje TV programa ograničeno do 22 sata, s izuzetkom petka, subote i dana uoči državnih praznika, kad je mogao trajati i nakon 23 sata. Određeno je vreme grejanja u sezon i visina temperature u stanovima i poslovnim zgradama, itd. U ovom periodu je otvorena debata među republikama o pomaganju manje razvijenih republika i pokrajina. Marijan ističe specifičan položaj SR Srbije „U Srbiji su smatrali da se zbog razvijenosti ispod jugoslavenskoga prosjeka od njih traži previše. Predložili su da obujam izdvajanja bude 0,78%, a da ostatak do 1,56% privreda Srbije usmjeri u svoja nerazvijena područja.“ Ali je na kraju Srbija prihvatila predviđenu kvotu za manje razvijene republike i Kosovo.

Marijan je dekonstruisao i pitanje vladajućeg sistema samoupravljanja i elemente organizacije rada u državi. Tako navodi „da socijalističko samoupravljanje ne funkcionira kako se predviđalo navodno je bilo očito brzo po donošenju Zakona o udruženom radu“ (1976). Odnosno, upečatljivo ističe: „dobar dio 80-ih godina protekao je u nastojanju Partije da odgovori na pitanje zašto se teorijska rješenja Edvarda Kardelja izvedena iz intelektualne ostavštine klasika marksizma ne ostvaruju u praksi“. Marijan sumira odnose u jugoslovenskom društvu napisavši da je samoupravljanje fasada, a da je etatizam stvarnost. Odnosno da je „umjesto povezivanja udruženoga rada na razini Jugoslavije došlo je do njegova zatvaranja u granice republika, pokrajina i općina, u kojima se umjesto racionalne organizacije pokušavalo zaštititi svoje posebne interese.“

Konačno, dr Marijan je protumačio i otvaranje pitanje položaja SR Srbije i njenih djevu pokrajina, kao i početak procesa izmene Ustava SFRJ leta 1986. godine. Bilo je samo pitanje vremena kad će međusobni neusklađeni odnosi Srbije i pokrajina postati problem saveznih organa. Kako kaže, „Političari iz Srbije koristili su svaku priliku da naglase jedinstvo Republike, a političari iz pokrajina da ga relativiziraju.“ Takođe, nagoveštava promene u srpskom partijskom rukovodstvu i pojavu Slobodana Miloševića na političkoj sceni, negde krajem 1984. godine, njegovim preuzimanjem kormila SK Srbije u jesen 1987, takozvanom antibirokratskom revolucijom oktobra 1988. u Vojvodini, i proglašenjem amandmana na Ustav SR Srbije 28. marta 1989, po kojem je sužena državnost pokrajina i uspostavljena ravnopravnost na celoj njenoj teritoriji.

Marijan ističe da su „Po svojem značenju ključna bila dva nacionalna pitanja, srpsko i hrvatsko. Ona su se preklapala u BiH i dijelu Hrvatske i dovodila u pitanje temelje komunističkoga „rješenja.“ Moguće da će neki od Marijanovih stavova o zastupljenosti Srba u političkom životu SR Hrvatske izazvati reakcije kod nekih od srpskih čitalaca. Međutim, on se potrudio da statistikama potkrepi svoje stavove. Slažemo se sa njegovim stavom „U Hrvatskoj je broj Srba u Partiji od 1945. redovito bio veći od zastupljenosti u stanovništvu. Oni su samo u najvišem stranačkom forumu, CK SKH, bili manje zastupljeni nego u strukturi članstva.“ Ovdje je zanimljiva i nova njegova teza da je Srbija držana u svojevrsnoj stupici uspostavljanjem dve autonomne pokrajine, a Hrvatska činjenicom da su u njoj Srbi bili konstitutivni narod, koji su sprečavali njen eventualni separatizam.

Celu studiju dr Marijan je zasvodio analizom međunarodnog položaja SFR Jugoslavije u osamdesetim godinama. Ipak, možemo reći da Davor Marijan, smatra prelomnim za neakvo ubrzanje (negativnih) političkih procesa u Jugoslaviji dva događaja iz 1987. godine: slučaj preduzeća „Agrokomerc“ iz Velike Kladuše i ubistvo vojnika u paraćinskoj kasarni od strane vojnika albanske narodnosti.

Kao neku vrstu suštinske i zaključne ocene ove monografije ističemo autorove komentare o SFR Jugoslaviji: „Titova smrt je granična točka koja zasigurno zaslužuje propitivanje što je Jugoslavija nakon svibnja 1980. Bila je nefunkcionalna zemlja kojom je upravljao režim nesposoban prevladati mnogobrojne razlike koje su onemogućavale stvaranje zajedničke osnove nužne za dugotrajno življenje, osim gole sile.“ Odnosno, o Savezu komunista, „partiji“ i njenoj ulozi: „Partija je zapala u kolotečinu gdje je bila bitna samo vlast i njezino održanje“, odnosno „Većina članova doživjela je slom svoje Partije u siječnju 1990, a da nije shvatila da je razlog neučinkovitosti zapravo jednostavan: socijalizam nije bio kompatibilan sa stvarnošću. Zbog toga se teorijska promišljanja mogu promatrati kao gubljenje vremena uludo.“ I konačno „Utopija se susrela sa stvarnošću i uz zveket oružja i rijeke krvi razbila o pod desetak godina nakon Titove smrti“.

Mora se na kraju istaći da je Davor Marijan pisao svoju studiju na bazi voluminozne građe CK SK Hrvatske i Predsedništva SR Hrvatske, ali i na izuzetno široko konsultovanoj literaturi, koja uključuje i najnovije radove iz ovdašnje istoriografije. Time je značajno doprineo kvalitetu svoje monografije, izbegavši zamku da ga „povuku“ istorijski izvori, da jednostavno prepričava događaje ili da slažući dokumente jedan za drugim i povezujući ih po nekom rečenicom (a što je manir nekih istraživača ove epohe) gradi svoj narativ. Ovakav pristup dao je ovoj monografiji značajno i nezaobilazno mesto u tumačenju epohe osamdesetih godina prošlog veka u Hrvatskoj i Jugoslaviji u celini.

Time je kolega Marijan potvrdio svoju, već poslovičnu, istraživačku crtu i utemeljenost koje njegova naučna dela čine nezaobilaznim za bilo kakva dalja proučavanja ove ili drugih tema koje se naslanjaju na ovu epohu ili problematiku. Nadamo se da i pored relativnog malog tiraža ove knjige (150 primeraka) i već dominirajućeg trenda da čitalačka, a posebno mlađa, publika gubi interesovanje da odvoji vreme i pročita studije ovakve veličine, monografija dr Davora Marijana „Hrvatska u Jugoslaviji 1980-ih, lažna

svijest i svjesna laž“, naći put do zainteresovanih čitalaca. Vrednost autorovog istraživačkog postupka, slikovitost, detaljnost i zaključci to zaista zaslužuju.

Bojan Dimitrijević

Danilo Kovač, *FRAGILE ALLIANCE: ITALY AND CROATIA IN THE SECOND WORLD WAR*, Beograd, Institut za savremenu istoriju, 2025, 341.

Krajem 2025. godine, iz štampe je izašla monografija kolege dr Danila Kovača, najmlađeg po stažu istraživača Instituta za savremenu istoriju. Reč je o njegovoj doktorskoj tezi odbranjenoj na italijanskom univerzitetu Sapienca, u Rimu. Istraživačko interesovanje dr Kovača se kreće u domenu istorije Nezavisne Države Hrvatske i njenih odnosa sa Italijom, kao i uopšte učešća Italije u okupaciji i borbama na prostoru okupirane Kraljevine Jugoslavije. Ovo posebno ističemo na početku kao osnovni kvalitet ove monografije – jer je zahvaljujući akademskoj karijeri u Italiji, kolega Kovač imao prilike da istražuje ovu temu u jednom broju italijanskih arhiva. Ova okolnost, sasvim sigurno, predstavlja najveći dobitak srpskoj historiografiji kroz uvođenje u javnost do sada nepoznatih istorijskih izvora. Takođe, i obimne literature na italijanskom jeziku, koja se bavi učešćem Italije u okupaciji dela Kraljevine Jugoslavije, njenih odnosa sa Nezavisnom Državom Hrvatskom, nemačkim saveznicima sa kojima su delili prisustvo na ovom prostoru, kao i odnosa prema srpskom pitanju i srpskim nacionalnim snagama na terenu. Međutim, posebna vrednost ove studije je korišćenje arhivske građe od strane francuskih i španskih diplomatskih predstavnika u NDH, a koji se čuvaju u arhivima koje je obišao Kovač. Ovi izvori daju vrlo vredne komentare o različitim italijansko-hrvatskim razgovorima i sporazumima, koji se delom razlikuju od hrvatskih ili italijanskih interpretacija.

Kovačeva monografija podeljena je u pet poglavlja, u kojima se analiziraju kompleksni odnosi Italije i NDH, od prvih dana njenog nastanka aprila 1941, pa do kapitulacije Italije septembra 1943, i povlačenja većine efektiv italijanske vojske u svoju otadžbinu. Ona je dalji istraživački napredak u istraživanju ove teme, a koji su, svaki na svoj način, dali pojedini italijanski i nešto manje hrvatski i srpski autori.

Kolega Kovač je svoj monografski narativ formirao oko nekoliko italijansko-hrvatskih ugovora

iz 1941 (rimski i zagrebački ugovor), a zatim ove odnose prati kroz niz sastanaka koji su održavani između dve strane sredinom 1941. i tokom 1942. Da bi odnosi kulminirali u 1943. godini uglavnom pod nemačkim pritiskom da se obe ustaničke jugoslovenske grupacije uklone iz zaleđa dalmatinske obale iz njihove bojazni o eventualnom iskrčavanju Saveznika na nju. Ovakve okolnosti, ali i ulazak Saveznika na italijansko tlo i političke promene tokom leta 1943, dovešće do izbacivanja Italije iz rata, kroz odredbe kapitulacije iz prvih dana septembra 1943. Ove okolnosti će doneti zaoštavanje odnosa italijanskih vojnih komandi na terenu i organa NDH, pa čak dovesti i do otvorenog neprijateljstva u vremenu pred i neposredno posle kapitulacije Italije.

U suštini, dr Kovač je dajući ovakvu strukturu svoje knjige dao pregled i narastanje hrvatsko-italijanskih političkih odnosa. Verovatno prvi ali i najveći problem u italijansko-hrvatskim odnosima bili su „rimski ugovori“ potpisani 18. maja 1941, po kojima je Italiji ustupljen značajan deo dalmatinske obale. Sumirajući različite izvore, Kovač navodi da je ovim ugovorima Pavelić izgubio dosta od svog početnog renomea u novoj hrvatskoj državi, jer se u suštini predaja delova dalmatinske obale Italijanima smatrala nekom vrstom izdaje. Samo je represivni aparat NDH pomogao da to nezadovoljstvo ne poprimi veće razmere, kako zaključuje Kovač.

S druge strane, monografija se bavi (u Hrvatskoj – posebno fokusiranim) odnosima italijanskog okupatora sa srpskim „faktorom“ na terenu. Pre svega u svetlu hrvatskih masovnih zločina i bekstva srpskog stanovništva u zonu u direktnoj nadležnosti Italije, a kasnije i odnosom italijanskih vojnih vlasti prema srpskim ustaničkim, nacionalnim snagama na širem području NDH gde je živelo srpsko stanovništvo. Uticaj masovnih hrvatskih zločina prema srpskom stanovništvu značajno je uticao na odnos italijanskih vojnih vlasti na terenu prema srpskom „pitanju“ kroz uspostavljanje jednog konstruktivnog odnosa. Ovakav stav hrvatske vlasti su teško podnosile. A taj odnos se preneo i u tumačenja jugoslovenske (hrvatske, srpske) posleratne historiografije. Pa se u novijoj produkciji smatralo da je to italijanska naklonost prema Srbima (četnicima), a u ranijoj hrvatsko-srpskoj historiografiji kao dokaz kolaboracije srpskih četnika na tom području sa italijanskim snagama.

Takođe, kao problem su se pojavile i obaveze hrvatske strane da izdržavaju italijanske snage na svojoj teritoriji shodno sporazumima iz jeseni 1941. Italijani su u tom trenutku smatrali da su